

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Добрянської Наталії Борисівни

на тему: «Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації»

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
галузі знань 07 «Управління та адміністрування»

Актуальність теми дисертаційної роботи

Фінанси домогосподарств сьогодні є тією основою, що дозволяє акумулювати основну частину фінансових ресурсів. У фокусі досліджень науковців сьогодні знаходяться питання поведінкової економіки, зокрема визначення того, як насправді приймають рішення суб'єкти економіки.

Фінансова поведінка домогосподарств як відносно новий об'єкт досліджень фінансової науки останнім часом привертає увагу дедалі більшої кількості науковців. Вивчення цього виду економічної поведінки дозволяє не тільки збагатити теоретичну базу, але й виявляти певні тенденції щодо трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, передбачаючи можливі зміни і способи впливу на неї, запропонувати актуальні шляхи оптимізації фінансової поведінки домогосподарств України в сучасних умовах. Відтак, виникає гостра необхідність у поглибленому вивченні теоретичних засад фінансової поведінки домогосподарств, дослідженні ознак її трансформації в умовах цифровізації та розробці на цій основі практичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні в сучасних умовах.

Актуальність цього питання полягає також у тому, що фінансова поведінка домогосподарств є одним з чинників соціального та економічного благополуччя як членів домогосподарств зокрема, так і країни загалом.

Питання трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації є недостатньо дослідженим і деякі його аспекти досі залишаються відкритими. Зокрема, це стосується виявлення змін, які відбуваються з фінансовою поведінкою домогосподарств під впливом сучасних цифрових трансформацій, які, на перший погляд, призводять до позитивної тенденції, але, поряд з тим, супроводжуються негативними наслідками та становлять загрозу фінансовій стабільності домогосподарств.

Все це зумовлює актуальність обраної здобувачем теми дисертації, оскільки існує необхідність дослідження трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації на теоретичному і практичному рівнях. Здобувачем переконливо обґрунтовано нагальність та важливість наукового опрацювання питань, що є предметом її наукового дослідження, висвітлюючи зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань.

Зв'язок дисертації з науковими планами, програмами, темами

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукової діяльності кафедри фінансових ринків та технологій Державного податкового університету, зокрема, держбюджетною темою «Державні запозичення в системі публічних фінансів» (2021-2025 рр.) номер ДР 0121U109588 в частині участі у виконанні її етапу «Державні запозичення на фінансових ринках», де автором досліджено основні тенденції залучення заощаджень домогосподарств в Україні на внутрішньому ринку державних запозичень та окреслено основні напрямки активізації населення до інвестиційних процесів з метою підвищення ефективності функціонування публічних фінансів в умовах війни та у період повоєнного відновлення (Акт впровадження від 26 грудня 2024 р.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, кваліфікаційної наукової праці

Ступінь обґрунтованості сформульованих здобувачем наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується логікою подання матеріалу дисертаційної роботи, послідовністю розв'язання поставлених завдань, репрезентативністю джерельної бази та апробацією результатів. Окремі результати віднайшли використання у практичній діяльності фінансового департаменту АТ «Укрексімбанк» (Довідка №0023105/6156-25) від 28.02.2025 та АТ «Ощадбанк» (Довідка б/н від 20.02.2025) в частині налагодження взаємодії банківських установ з членами домогосподарствами щодо ефективного використання цифрових технологій у фінансовій діяльності.

У ході дослідження автор використовує сучасні методи дослідження, такі як: системно-структурний, ретроспективний та наукової абстракції із застосуванням історичного та логічних підходів для дослідження еволюційних змін у трактуванні сутності ключових понять, таких як: «домогосподарство», «фінансова поведінка домогосподарства», «цифровізоване домогосподарство» тощо, міждисциплінарного аспекту становлення наукових підходів до вивчення різних моделей фінансової поведінки домогосподарств та визначення факторів, які впливають на прийняття домогосподарствами фінансових рішень; систематизації та групування – для виявлення впливу кількох факторів, зокрема, розміру доходу домогосподарства, наявності доступу до мережі Інтернет та рівня фінансової і цифрової грамотності, на характер фінансової поведінки; кореляційно-регресійного аналізу – для встановлення істотності залежності результативного показника (розміру доходу домогосподарства) від факторної ознаки (доступу до мережі Інтернет); економіко-статистичний метод та метод аналізу рядів динаміки для оцінки тенденцій і закономірностей у структурі доходів і витрат домогосподарств та розподілу домогосподарств за рівнем самооцінки їх доходів; елементи кластерного аналізу для виявлення

суміжних категорій, які досліджуються крізь призму фінансової поведінки домогосподарств у множині наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців; табличний метод із застосуванням хронологічної систематизації та методу відносних величин – для візуалізації динаміки розміру та структури сукупних ресурсів домогосподарств в Україні, розподілу населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів та середньомісячних інвестиційних грошових витрат, кредитування громадян за цільовим спрямуванням тощо; графічний, статистичних порівнянь – для виявлення тенденцій розвитку кредитування домогосподарств, динаміки сукупних доходів домогосподарств, динаміки зростання частки домогосподарств України з доступом до мережі Інтернет від загальної кількості домогосподарств тощо; аналізу та синтезу – для дослідження особливостей фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації.

Аналіз змісту дисертації та опублікованих наукових праць здобувача Добрянської Н. Б. дають змогу констатувати високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і наданих рекомендацій. Представлений матеріал дисертаційної роботи базується на сучасних теоретичних та практичних дослідженнях.

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 271 сторінку друкованого тексту. Основний зміст викладено на 205 сторінках тексту, який містить 7 таблиць, 23 рисунки. Робота має 21 додаток, розміщений на 28 сторінках. Список використаних джерел містить 347 найменувань і викладений на 36 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і основні завдання, наукову новизну роботи і практичне значення отриманих результатів, описано методи, які було використано у дослідженні і особистий внесок здобувача.

У **першому розділі** «Наукові підходи до дослідження та формування фінансової поведінки домогосподарств» автором виявлено та охарактеризовано міждисциплінарний аспект наукових підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарств (підрозділ 1.1) та узагальнено еволюційні підходи до визначення фінансової поведінки домогосподарств в економічній теорії, соціальних та поведінкових науках (с. 14, рис. 1.1.) і наукових підходів щодо визначення факторів, які впливають на прийняття домогосподарствами фінансових рішень (с. 19, рис. 1.2.); з'ясовано стан розкриття та дослідження поняття «фінансова поведінка домогосподарств» вітчизняними та зарубіжними науковцями за допомогою бібліографічного огляду сучасних інформаційних джерел (підрозділ 1.2); здійснено аналіз бібліометричної карти, яка засвідчує наявність чотирьох основних кластерів концентрації наукових публікацій, що характеризують зміни фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифровізації (с. 39, рис. 1.5); запропоновано авторський підхід до трактування сутності поняття домогосподарства (с. 56) та фінансової поведінки домогосподарств (с. 64),

визначено теоретичні засади сутності та моделей фінансової поведінки домогосподарств (підрозділ 1.3).

У **другому розділі** «Характеристика фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації» здобувачем проведено аналіз фінансового стану домогосподарств та здійснено характеристику їх поведінки у контексті споживання фінансових послуг, проаналізовано розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу (с. 88, табл. 2.4.), проаналізовано споживчі настрої домогосподарств (с. 91, рис. 2.1.), узагальнено систему факторів та мотивів, які впливають на фінансову поведінку домогосподарств як споживачів (с. 98, рис. 2.3.), залежно від цих факторів, на думку автора, формуються мотиви фінансової поведінки домогосподарств як споживачів (підрозділ 2.1); здійснено характеристику динаміки основних індикаторів фінансової активності домогосподарств як власників ресурсів під впливом цифровізації та виявлено актуальні тенденції фінансової поведінки під впливом процесів цифровізації, зокрема, завдяки цифровізації платіжних систем та цифровій технологізації банківської системи (підрозділ 2.2); здійснено регресійний аналіз, результати якого вказують на суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств в Україні від рівня та якості використання ними цифрових технологій (с. 146, табл. 2.7.); визначено роль цифрових технологій як інструменту підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в сучасних умовах (підрозділ 2.3).

У **третьому розділі** «Напрями трансформації фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства в Україні» автором обґрунтовано формування цифровізованого домогосподарства як результату трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій, побудовано модель трансформації фінансової поведінки домогосподарства в умовах цифровізації (с. 166, рис. 3.1.), яка дозволяє виявити основні ознаки трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, виявити вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг та ризиків, пов'язаних із впровадженням цифровізації в економіку, зовнішніх та внутрішніх факторів; введено в науковий обіг поняття цифровізованого домогосподарства (с. 167, підрозділ 3.1); виявлення шляхів ефективного використання переваг та надання пропозицій стосовно заходів щодо мінімізації ризиків фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифровізації, надання пропозицій щодо напрямів раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації в контексті її переваг та мінімізації ризиків (підрозділ 3.2).

Дисертаційна робота Добрянської Н. Б. закінчується висновками, що за результатами виконання дисертаційної роботи підкреслюють наукову новизну та практичну цінність проведених досліджень. Роботу характеризує системність підходу до вирішення поставлених завдань, логічна побудова й аналіз причинно-наслідкових зв'язків. Всі структурні частини роботи

відповідають обраній тематиці та містять обґрунтування шляхом їх вирішення.

Достовірність наукових положень дисертації

Результати дисертаційної роботи, запропоновані Добрянською Н. Б. наукові положення, зроблені висновки і надані рекомендації базуються на аналізі праць відомих іноземних та українських науковців і дослідників, законодавчих та нормативно-правових актах, що регламентують фінансову діяльність в Україні та статистичній інформації. Зокрема, для потреб дослідження використані звітні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, звіти науково-дослідних, соціологічних центрів та установ, монографії і наукові публікації як вітчизняних, так і іноземних фахівців, які стосуються теми дослідження, а також основні положення нормативно-правових документів.

Достовірність результатів наукового дослідження підтверджується публікацією основних результатів дослідження у фахових наукових виданнях та апробацією на науково-практичних конференціях. Висновки та рекомендації, сформульовані здобувачем, є достовірними, що підтверджується відповідними довідками про впровадження результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи

Аналіз змісту дисертаційної роботи та публікацій Добрянської Н. Б. дає можливість стверджувати, що запропоновані авторкою розробки мають наукову новизну та засвідчують її особистий внесок у розвиток теоретичних, методичних положень і рекомендацій з питань раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств. Серед вагомих здобутків і результатів дисертаційної роботи здобувачки, що характеризуються науковою новизною, варто виділити основні.

1. Було удосконалено підхід до аналізу фінансового стану домогосподарств, у якому, на відміну від існуючих методик, використовуються шкали еквівалентності, що дозволяє відобразити зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при зміні його розміру та складу, врахувати коефіцієнти нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем матеріального добробуту та розподілити домогосподарства в порядку зростання середньодушових еквівалентних показників доходів на квантилі та за інтервалами доходів.

2. На основі детального наукового аналізу автором дисертації було удосконалено методичний підхід до оцінки фінансової поведінки домогосподарств, який, на відміну від інших, базується на поєднанні реальних показників фінансового стану домогосподарств з індексами споживчих настроїв та оцінкою домогосподарствами рівня свого добробуту у конкретних соціально-економічних умовах, що дозволяє виокремити

найпоширеніші моделі фінансової поведінки домогосподарств для подальшої їх оптимізації.

3. Виходячи з теми дисертації здобувачкою було удосконалено метод оцінки ризиків та переваг використання домогосподарствами продуктів цифрових технологій під час здійснення фінансових операцій, який, на відміну від існуючих, дозволяє виокремити критично важливі переваги цифровізації для подальшого ефективного їх використання домогосподарствами у фінансовій діяльності та знайти шляхи убезпечення домогосподарств від можливих загроз, пов'язаних з процесами цифровізації.

У дисертаційній роботі набули подальшого розвитку:

1) понятійно-категоріальний апарат, в частині формулювання низки понять та введення окремих із них у науковий обіг. Серед них: «домогосподарство», «фінансова поведінка домогосподарств», «цифрова фінансова грамотність», «цифровізоване домогосподарство», «фінансова поведінка цифровізованого домогосподарства», що дають змогу підвищити рівень наукової обґрунтованості проблематики фінансової поведінки домогосподарств і на відміну від традиційних формулювань та підходів дозволяють врахувати стрімкий вплив цифровізації на сучасні реалії існування домогосподарств та всі сфери їхньої діяльності;

2) запропонований автором підхід до вибору напрямів оптимізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах через побудову моделі її трансформації, яка дозволяє врахувати вплив факторів, що сприяють або стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності;

3) здійснена здобувачкою адаптація методики бібліометричного та кластерного аналізу досліджень фінансової поведінки домогосподарств за допомогою інструментів програми VOSviewer v.1.6.20 та методу визначення рівня зацікавленості відповідними запитами з використанням сервісу Google Trends, яка дозволяє виявити ключові напрями трансформації фінансової поведінки домогосподарств та можливості впливу на неї з метою оптимізації.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в опублікованих працях

Результати дисертаційної роботи, висновки і рекомендації підтверджені апробацією на науково-практичних конференціях і публікаціями у наукових фахових виданнях. Обсяг та зміст опублікованих Добрянською Наталією Борисівною праць засвідчує, що в них повною мірою представлені результати проведеного наукового дослідження. У відкритому доступі за темою дисертації здобувачем опубліковано: 13 наукових праць, з яких 5 наукових статей у фахових наукових виданнях України. Основні положення й результати дисертації доповідалися й обговорювалися на 8 науково-комунікативних заходах. В опублікованих працях дисертанта повністю відображено сутність та зміст отриманих результатів дослідження та їх наукова новизна.

Ідентичність змісту анотації та основних положень дисертації

Здійснений в ході опонування порівняльний аналіз анотації та ключових положень дисертації Добрянської Н. Б. засвідчує їх повну відповідність. Анотація містить інформацію, що представлена у тексті дисертаційної роботи. Дисертація та оприлюднена анотація оформлені відповідно до вимог, встановлених МОН України.

Мова і стиль дисертації

Дисертаційна робота написана державною мовою. Текст дисертації поданий в науковому стилі, зміст кваліфікаційної роботи викладено логічно та послідовно. Зміст дисертації повною мірою відображає наукові результати.

Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності

Дисертаційна робота Добрянської Н. Б. характеризується як самостійна авторська робота, що не порушує норми законодавства про захист авторського права. Аналіз тексту дисертації засвідчує відсутність ознак порушення автором вимог академічної доброчесності. Кваліфікаційна наукова праця містить посилання на джерела інформації у випадку використання ідей, розробок, тверджень, відомостей, статистичних даних, відповідає нормам законодавства про авторське право і суміжні права, відображає прагнення автора надати достовірну інформацію про результати власної наукової роботи з питань трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації, при використанні існуючої методики дослідження, наявних інформаційних ресурсів і сучасних засобів їх обробки та аналізу.

Дискусійні положення та зауваження до кваліфікаційної наукової праці

Оцінюючи в цілому високий рівень удосконалення теоретико-методичних положень, ґрунтовну теоретичну складову дослідження, систему практичних рекомендацій, обґрунтованість наукових висновків та пропозицій дисертації, необхідно виділити дискусійний характер деяких рекомендацій і положень.

1. Досить цікавою практикою даного дослідження є наведена автором у підрозділі 1.2. (с. 37-39) візуалізація бібліометричного аналізу публікацій за тематикою дослідження, здійснена за допомогою VOSviewer v.1.6.20, зокрема, бібліометрична карта наукових публікацій та поділ її на кластери за темою дослідження. Проте, на рис. 1.4. та 1.5. досить важко прочитати дрібні підписи. Тому, як варіант вирішення такої незручності, для кращого

візуального сприйняття, на нашу думку, доречно було б винести результати, згенеровані даним програмним продуктом, у додатки у збільшеному вигляді, а у роботі залишити рисунки з основними підписами, перекладеними державною мовою та розміром, доступним для читання.

2. У підрозділі 1.3. автор досить вдало охарактеризував основні наукові підходи вітчизняних дослідників нашого часу щодо пояснення сутності фінансової поведінки домогосподарств (с. 58-62), згрупувавши найбільш розповсюджені думки у чотири групи з відповідними ключовими акцентами (Додаток Д). Виходячи з цього було надано авторське трактування даного поняття (с. 64). Подібним чином, на нашу думку, було б доречно здійснити характеристику поняття «домогосподарство», для прикладу, розподілити підходи до визначення сутності даного поняття як суб'єкта господарювання або ж як відтворювальної системи. Наявність такої порівняльної таблиці дозволила б більш логічно підійти до оцінки вибору автором власного трактування даного поняття (с. 56).

3. У підрозділі 2.3. (с. 146, табл. 2.7.) здобувачем наведено результати регресійного аналізу, що вказують на суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств в Україні від рівня та якості використання ними цифрових технологій. Також автор зазначає, що аналіз лінії тренду дає підстави стверджувати, що тенденція такої залежності у найближчому майбутньому лише посилюватиметься. На нашу думку, було б доречно підтвердити даний прогноз конкретними цифрами, а результати більш глибокого аналізу із застосуванням спеціалізованих пакетів прикладних програм, відповідних математичних методів та інформаційних технологій подати у додатках, оскільки така інформація є досить цікавою для науковців у рамках даної тематики.

4. На рис. 3.4. у підрозділі 3.2. (с. 177) автором узагальнено та подано схематично основні та актуальні, критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації у розрізі фінансової поведінки домогосподарств. У даному випадку, на нашу думку, автором не зовсім доречно використано хаотичне розташування окреслених переваг на схемі. Було б слушно застосувати групування даних переваг за ступенем важливості та вказати існуючий логічний взаємозв'язок, що дозволило б у подальшому прослідкувати зміну пріоритетності впливу даних переваг на фінансову поведінку домогосподарств та ступінь їх використання з боку домогосподарств та держави для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах кризових явищ та фінансової нестабільності.

Проте варто наголосити, що вказані недоліки та наведені зауваження в основному вказують на дискусійні моменти, мають рекомендаційний характер і містять побажання щодо напрямків подальших досліджень, однак не заперечують загальну позитивну оцінку дисертації Добрянської Н. Б. як ґрунтовного дослідження, що виконане на високому науково-професійному рівні, містить наукову новизну, має теоретико-методичну і практичну цінність.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам

Дисертаційну роботу Добрянської Наталії Борисівни на тему «Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації» є підстави визнати самостійним завершеним науковим дослідженням, яке має теоретико-методичні та прикладні засади, науково обґрунтовані результати та практичне значення. Зміст дисертації відповідає обраній темі дослідження та профілю спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація Добрянської Н.Б. на тему «Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» та Вимогам щодо оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40, а також вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії передбаченим, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її авторка Добрянська Наталія Борисівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія
Західноукраїнського національного
університету

Анатолій СИДОРЧУК

